

ภูมิทัศน์พื้นถิ่นชุมชนเกษตรกรรมในแอ่งที่ราบเมืองคอง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ Vernacular Landscape of Agricultural Communities: A case study in Mueang Khong Basin, Chiang Dao District, Chiang Mai

อัมพิกา อ่าลอย¹

Aumpika Amloy¹

Received: 02/03/2023

Revised: 01/05/2023

Accepted: 01/06/2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในแอ่งที่ราบเมืองคอง โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน 2) เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนกรณีศึกษา และ 3) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบการใช้พื้นที่ที่สัมพันธ์กับภูมิทัศน์พื้นถิ่นและนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ศึกษา เป็นงานวิจัยภาคสนาม ใช้แบบสำรวจนิเวศและภูมิทัศน์ชุมชนและแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างเป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม จำนวน 4 ชุมชน เรือนกรณีศึกษา จำนวน 8 หลัง และกลุ่มผู้ให้ข้อมูล จำนวน 20 คน ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงกายภาพและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยนำเสนอข้อมูลผ่านการบรรยาย แผนที่ และภาพประกอบ ผลการศึกษาพบว่าภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำและการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ลาดเชิงเขา โดยรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เกษตรกรรม และสภาพแวดล้อมโดยรอบ ส่วนรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน ได้แก่ รูปแบบการจัดวางตัวเรือน ลักษณะพื้นที่โดยรอบตัวเรือน และองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้เป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนที่สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการน้ำสำหรับทำเกษตรกรรมในพื้นที่ราบลุ่มและกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอที่สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติสำหรับทำเกษตรกรรมในพื้นที่สูง เงื่อนไขของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของรูปแบบการใช้พื้นที่ที่ก่อเกิดเป็นภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ศึกษา

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์พื้นถิ่น รูปแบบการใช้พื้นที่ ชุมชนเกษตรกรรม นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ แอ่งที่ราบเมืองคอง

Abstract

This research article aims to study the vernacular landscape of the agricultural communities in the Mong Khong Basin. The objectives were 1) to study the land use patterns at the settlement level, 2) to study the land use patterns at the layout level around the case houses, and 3) to study and analyze land use patterns with vernacular landscape and cultural ecology of ethnic groups settle in the study area. This work was field research using the ecological and landscape survey and the unstructured interview as a tool

¹ สาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Chiang Mai University
ผู้นิพนธ์ประสานงาน อีเมล: aumpika.amloy@cmu.ac.th

for data collection. The sample group was four agricultural communities, eight case houses, and twenty key informants. The researcher uses physical data analysis and data from interviews, presenting data through description, map, and figure. The results showed that the vernacular landscape of the agricultural communities was related to the settlement on the river delta and the foothill slope. The land use patterns at the layout level include residential areas, agricultural areas, and the surrounding environment. Moreover, the land use patterns at the layout level around the case houses include the house layout, the area around the house, and landscape elements. This area is the settlement of the Tai Yuan ethnic group, which inherited local wisdom in water management for agriculture in the lowlands, and the Pga Knyaw ethnic group, which inherited local wisdom in utilizing natural resources for agriculture in the highlands. The natural and cultural environmental conditions affect the common and characteristics of the land use patterns that form the vernacular landscape of the agricultural communities in the study area.

Keywords: Vernacular Landscape, Land Use Patterns, Agricultural Communities, Ethnoecology, Mueang Khong Basin

1. บทนำ

ในสถานการณ์ปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงระบบวิถีการผลิตของชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ชนบทมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น โดยหันมาใช้ระบบการผลิตที่มีการใช้สารเคมี เครื่องจักร เทคโนโลยี และการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมแทนระบบการผลิตแบบดั้งเดิมที่คำนึงถึงการรักษาสถิตของธรรมชาติและจัดการผลผลิตแบบองค์รวม เนื่องจากได้รับผลกระทบจากปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ ด้านกายภาพ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านการเมือง และด้านเทคโนโลยี ซึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นอิทธิพลสำคัญ นำไปสู่การปรับตัวในการดำรงชีพของชุมชนเกษตรกรรม การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนเกษตรกรรมมีความยืดหยุ่นต่อการประกอบอาชีพและเชื่อมโยงของเศรษฐกิจครัวเรือนเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมและเมือง ส่งผลให้การจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอันก่อให้เกิดเป็นภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนในสังคมชนบทใหม่เหล่านี้ มีลักษณะผสมผสานระหว่างความเป็นสมัยใหม่และการรักษาอัตลักษณ์บางประการ เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงเกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมที่มีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น (บงกชกร ขอบธรรม และชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์, 2563)

การศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนที่ผ่านมา พบว่า นักวิชาการได้เสนอแนวทางการศึกษาหลายระดับ โดยครอบคลุมทั้งการศึกษาแบบองค์รวมและเชิงลึก โดยศึกษาผ่านลักษณะทางกายภาพและลักษณะทางสังคมของชุมชน รวมทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้การศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเป็นประเด็นที่มีจำนวนการศึกษาเพิ่มขึ้น เนื่องจากสถานการณ์การพัฒนาสภาพแวดล้อมชนบทในปัจจุบันมีแนวโน้มส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมของชุมชนมากขึ้น องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาจึงมีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์ พื้นฟู และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนอย่างยั่งยืน มุ่งเน้นการพัฒนาชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม สามารถแสดงความเชื่อมโยงต่อบริบทภายในของท้องถิ่นอย่างครอบคลุม (วันดี พินิจวรสิน, 2559)

อย่างไรก็ตาม การสำรวจสถานภาพผลงานวิชาการด้านการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นที่ผ่านมา พบว่า ยังไม่ปรากฏการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในอำเภอเวียงคอง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ (อัมพิกา อ่าลอย, ศุภกุล เรื่องวิทยานุสรณ์, วรงค์ วงศ์ลังกา, แผ่นดิน อุณจจะนำ, อรัญญา ศิริผล และระวีวรรณ โอหารรัตน์มณี, 2565) ชุมชนดังกล่าวตั้งอยู่ในเขตพื้นที่รอบนอก (Transition Area) ของพื้นที่สงวนชีวมณฑลดอยหลวงเชียงดาว (Doi Chiang Dao Biosphere Reserve) เป็นพื้นที่ที่ได้รับการอนุญาตให้ดำเนินกิจกรรมด้านการเกษตร การตั้งถิ่นฐาน และการใช้ประโยชน์ใน

การดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งถือว่าเป็นหนึ่งในแหล่งที่อยู่อาศัยสำคัญของชุมชนเกษตรกรรมที่สอดคล้องกับแนวคิดสังคมเกษตรกรรมของชาวล้านนา กล่าวคือ เริ่มจากการก่อตัวเป็นชุมชนขนาดเล็กกระจายตัวตามพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาและบางส่วนของพื้นที่สูง เพื่อดำรงชีพด้วยการเก็บของป่าล่าสัตว์และการปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย (ข้าวไร่) ที่อาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ ในเวลาต่อมา ปัจจัยต่าง ๆ ได้ส่งผลให้ชาวบ้านหันมาปลูกข้าวแบบนาเมือง (Wet Rice Cultivation) แทนการปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย (ข้าวไร่) มีลักษณะเป็นการทำนาที่ต้องอาศัยน้ำท่วมเพื่อหล่อเลี้ยง ซึ่งต้องอาศัยองค์ความรู้ในการปรับปรุงคุณภาพดินอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาระบบชลประทานแบบระบบเหมืองฝายที่อาศัยการจำแนกแรงงานอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ แสดงถึงภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาจากเงื่อนไขทางสภาพแวดล้อม เทคโนโลยีพื้นบ้าน และแฝงด้วยวัฒนธรรมการอาศัยอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม (วิวัฒน์ เตมีย์พันธ์, 2557)

ปัจจุบันชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้ได้รับผลกระทบจากปัจจัยตามที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งมีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปสู่กระบวนการนอกภาคเกษตรกรรมมากขึ้น เห็นได้จากการพึ่งพาแหล่งน้ำธรรมชาติและป่าไม้ เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงวิถีชุมชน ได้แก่ กิจกรรมการล่องแพท่องเที่ยว กิจกรรมการเก็บของป่า กิจกรรมการบริโภคสัตว์น้ำพื้นถิ่น เช่น ปลาหมอ ปลาจาด ปลาสร้อย เป็นต้น กล่าวได้ว่าพื้นที่แห่งนี้มีความเปราะบางต่อการท่องเที่ยว ไฟป่า และการทำเกษตรเชิงเดี่ยว สถานการณ์เหล่านี้ส่งผลกระทบต่อรูปแบบการใช้พื้นที่ทางกายภาพของชุมชนที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีพท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

จากความสำคัญที่กล่าวมาข้างต้น จึงเป็นมูลเหตุปัจจัยของการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของบทความวิจัยนี้ ปัญหาวิจัยคือ ลักษณะภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในแอ่งที่ราบเมืองคองเป็นอย่างไร และรูปแบบการใช้พื้นที่ที่สัมพันธ์กับภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นและนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในแอ่งที่ราบเมืองคองมีลักษณะอย่างไร โดยเป็นงานวิจัยพื้นฐานที่มุ่งค้นหาคำตอบและสร้างฐานความรู้ของวงวิชาการ โดยเฉพาะด้านการขยายขอบเขตการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น องค์ความรู้และหลักการอันเป็นผลจากบทความวิจัยนี้ แสดงให้เห็นถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีพ สามารถเป็นตัวแทนที่ชัดเจนของภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นและแสดงให้เห็นถึงหัวใจสำคัญของวัฒนธรรมแห่งสังคมล้านนาที่มีความผูกพันอยู่กับการทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนา ซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตหลักของกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานในแอ่งที่ราบเมืองคอง

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกษตรกรรมในแอ่งที่ราบเมืองคอง
- 2.2 เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนกรณีศึกษา
- 2.3 เพื่อศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบการใช้พื้นที่ที่สัมพันธ์กับภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นและนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในแอ่งที่ราบเมืองคอง

3. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

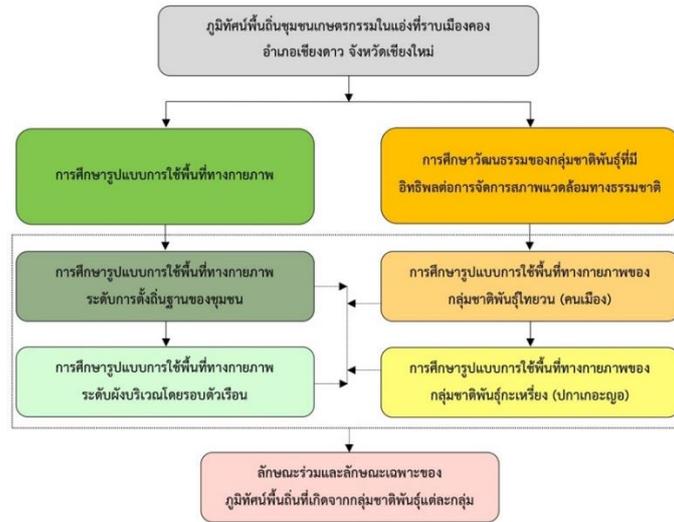
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ ประเด็นที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับหลักการทางภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่น จากการศึกษาบทความเรื่อง The Beholding Eye: Ten Versions of the Same Scene โดย Meinig (1979) ได้แสดงถึงความพยายามนิยามภูมิทัศน์อย่างธรรมดาสามัญ (Ordinary Landscape) ซึ่งเป็นการรวมนิยามที่ใช้ได้ทั้งภูมิทัศน์เมือง (Urban Landscape) และภูมิทัศน์พื้นถิ่น (Vernacular Landscape) ที่มีคุณสมบัติพื้นฐานคือ มีความสำคัญ มีความน่าประทับใจ และมีความกำกวม (Meinig & Jackson, 1979) โดยคุณสมบัติเหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งสัมพัทธ์ (Relativity) ขึ้นกับบริบท (Taylor, 2017) ดังนั้น การศึกษาภูมิทัศน์จึงไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตรงหน้าสายตาเพียงอย่างเดียว แต่ควรพิจารณาสิ่งที่อยู่หลังสายตาและสมอง ทำให้เกิดการตีความแปลความอย่างเล็งไม่ได้ จึงได้เสนอมุมมองในการอ่านภูมิ

ทัศน์ออกเป็น 10 มุมมอง ได้แก่ ภูมิทัศน์ตั้งธรรมชาติ (Landscape as Nature) ภูมิทัศน์ตั้งถิ่นอาศัย (Landscape as Habitat) ภูมิทัศน์ตั้งประดิษฐกรรม (Landscape as Artifact) ภูมิทัศน์ตั้งระบบ (Landscape as System) ภูมิทัศน์ตั้งปัญหา (Landscape as Problem) ภูมิทัศน์ตั้งผลิตภาพความมั่งคั่ง (Landscape as Wealth) ภูมิทัศน์ตั้งอุดมการณ์ (Landscape as Ideology) ภูมิทัศน์ตั้งประวัติศาสตร์ (Landscape as History) ภูมิทัศน์ตั้งตำแหน่งแห่งที่ (Landscape as Place) และ ภูมิทัศน์ตั้งสุนทรียภาพ (Landscape as Aesthetic) ซึ่งกลายเป็นเครื่องมือการวิจัยที่เมื่อพิจารณาจนครบทุกมุมมอง จะช่วยลดอคติในการอ่านภูมิทัศน์ (อัมพิกา อ่ำลอยและคณะ, 2565)

สำหรับแนวทางการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นในบริบทชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย ช่วงพ.ศ. 2545-2564 พบว่า ศนิ ลิ้มทองสกุล (2549) ได้อธิบายว่า “ภูมิทัศน์พื้นถิ่น (Vernacular Landscape)” เป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรมอันเกิดจากมนุษย์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเดิมและสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต รวมทั้งสอดคล้องกับธรรมชาติและลักษณะภูมิประเทศเดิม เกรียงไกร เกิดศิริ (2557) ได้อธิบายว่าภูมิทัศน์พื้นถิ่นเป็นสภาพแวดล้อมสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นจากการจัดการของมนุษย์ เพื่อให้เกิดการดำรงชีวิตอยู่โดยปกติสุขในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ โดยมีวัฒนธรรม วิถีชีวิต คติความเชื่อ สภาพเศรษฐกิจ สังคม เข้ามามีส่วนร่วม และนวนัฐ โอศิริ (2545) ได้อธิบายว่าภูมิทัศน์พื้นถิ่นมีทั้งลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะ ซึ่งไม่มีชุมชนใดที่มีภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่เหมือนกันราวกับถอดพิมพ์

ส่วนประเด็นที่ 2 แนวคิดทางมานุษยวิทยาที่นำมาใช้ คือ “นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ (Ethnoecology)” ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มุ่งเน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิด จักรวาลวิทยา และการจัดระบบการจำแนกแยกแยะธรรมชาติแวดล้อมของมนุษย์แต่ละกลุ่มแต่ละเผ่าพันธุ์ กรอบแนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับมิติทางวัฒนธรรมของการจัดการทรัพยากร ซึ่งส่งผลกระทบต่อการผลิตและการดำรงชีวิตของมนุษย์ภายในระบบนิเวศที่แตกต่างกันออกไป ภายใต้บริบทและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา กรอบแนวคิดดังกล่าว ช่วยขยายทิศทางการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นไม่ให้อำนาจอยู่เพียงสาระของการศึกษารูปแบบทางกายภาพ โดยช่วยให้เห็นบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมการผลิต ความหลากหลายและพลวัตของระบบความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ และการปรับตัว และการป้องกันความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชน (ยศ สันตสมบัติ และคณะ, 2547)

จากการทบทวนวรรณกรรมสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาคั้งนี้ เป็นการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นในเชิงรูปแบบทางกายภาพเป็นสำคัญ โดยนำหลักการทางภูมิทัศน์พื้นถิ่นร่วมกับแนวคิดนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยามาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา สามารถจำแนกออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ส่วนที่ 1 การศึกษารูปแบบการใช้พื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งจำแนกออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เพื่อศึกษาการจัดวางผังและการใช้ที่ดินระดับชุมชน และศึกษาระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) นำไปสู่การค้นหาคำความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน เพื่อศึกษารูปแบบการจัดวางตัวเรือนก่อให้เกิดลักษณะพื้นที่โดยรอบเรือนและศึกษาลักษณะขององค์ประกอบภูมิทัศน์ที่ตอบสนองต่อวิถีการดำรงชีวิต (ศนิ ลิ้มทองสกุล, 2549) และส่วนที่ 2 การศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอิทธิพลต่อการจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพื่ออธิบายลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของภูมิทัศน์พื้นถิ่นที่เกิดจากมนุษย์ที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน (ดังแสดงในรูปที่ 1)

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

4. วิธีการวิจัย เครื่องมือวิจัย และระเบียบวิธีวิจัย

บทความวิจัยนี้จัดอยู่ในประเภทงานวิจัยเชิงสำรวจ ผลการศึกษาที่น่าเสนอในบทความวิจัยนี้ เป็นการสำรวจภาคสนามครั้งที่ 1 ในแอ่งที่ราบเมืองคอง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ใช้เวลา 2 วัน ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2565 สามารถจำแนกขั้นตอนการศึกษาออกเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

สามารถจำแนกออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

4.1.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารต่าง ๆ เกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่อยู่อาศัย รวมทั้งแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ นิเวศวิทยาวัฒนธรรม ภูมิทัศน์พื้นถิ่น และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

4.1.2 การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง โดยคำนึงถึงความสามารถในการเข้าถึงได้อย่างสะดวกและปลอดภัย จากเงื่อนไขที่กล่าวมาข้างต้น ส่งผลต่อจำนวนของหมู่บ้าน เรือนกรณีศึกษา และผู้ให้ข้อมูล ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถจำแนกออกเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

1) การกำหนดชุมชน (Case Studies of Agricultural Community) สามารถจำแนกเกณฑ์คัดเลือกออกเป็น 5 ประการ ได้แก่ ประการที่ 1 ขนาดชุมชน มีจำนวนประชากรระหว่าง 250-1,000 คน ประการที่ 2 ที่ตั้งชุมชน โดยตั้งอยู่บนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำและพื้นที่ลาดเชิงเขาของแอ่งที่ราบเมืองคอง ประการที่ 3 ลักษณะชุมชน โดยเป็นชุมชนเกษตรกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ศึกษา ได้แก่ กลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนและบางส่วนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอ และกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลาดเชิงเขา ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอะญอ บางส่วนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลีซอและกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ประการที่ 4 การดำรงรูปแบบการจัดการสภาพแวดล้อมที่สืบทอดมาจากอดีตและเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น โดยมีการจัดวางผังและการใช้ที่ดินของชุมชนที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และประการที่ 5 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่ได้รับอิทธิพลมาจากปัจจัยภายนอกหรือเป็นผลกระทบจากการกลายเป็นเมือง ดังนั้นชุมชนเกษตรกรรมที่ใช้ในการศึกษา มีจำนวนทั้งหมด 4 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ (กลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน) จำนวน 3 ชุมชน และชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ลาดเชิงเขา (กลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอะญอ) จำนวน 1 ชุมชน

2) การกำหนดเรือนกรณีศึกษา (Case Houses) สามารถจำแนกเกณฑ์คัดเลือกออกเป็น 4 ประการ ได้แก่ ประการที่ 1 ประเภทและขนาดเรือน เป็นเรือนไม้แบบดั้งเดิมหรือเรือนไม้ที่มีการต่อเติมพื้นที่ใช้สอย ลักษณะผู้อยู่อาศัยเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ศึกษา จำนวนระหว่าง 2-7 คน ประการที่ 2 ที่ตั้งเรือน โดยตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนและมีความต่อเนื่องกับพื้นที่เกษตรกรรมและสภาพแวดล้อมโดยรอบชุมชน ประการที่ 3 การดำรงรูปแบบการวางผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนที่สืบทอดมาจากอดีต โดยคัดเลือกจากการจัดวางตัวเรือน ลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ ซึ่งสามารถตอบสนองต่อวิถีการดำรงชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม และประการที่ 4 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการวางผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่รับอิทธิพลมาจากปัจจัยภายนอกหรือเป็นผลกระทบจากการกลายเป็นเมือง ดังนั้นเรือนกรณีศึกษาที่ใช้ในการศึกษา มีจำนวนทั้งหมด 8 หลัง ได้แก่ เรือนในชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ (กลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน) จำนวน 6 หลัง และเรือนในชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ลาดเชิงเขา (กลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ) จำนวน 2 หลัง

3) การกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล (Key Informant) โดยผู้วิจัยเดินทางสำรวจร่วมกับคนท้องถิ่นที่รู้จักชุมชนเป็นอย่างดีและใช้การสื่อสารด้วยภาษาไทย เพื่อเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) สามารถจำแนกออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 กลุ่มผู้นำชุมชน (ผู้นำการปกครองและผู้นำจิตวิญญาณ ศาสนา และพิธีกรรม) กำหนดสัดส่วนจำนวน 1 คนต่อชุมชน จำนวน 4 ชุมชน รวม 4 คน ส่วนกลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้อาศัยในชุมชน กำหนดสัดส่วนจำนวน 2 คนต่อหลัง จำนวน 8 หลัง รวม 16 คน รวมกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาของบทความวิจัยนี้ มีจำนวนทั้งหมด 20 คน

4.1.3 การเก็บข้อมูลปฐมภูมิด้วยการสำรวจภาคสนาม สามารถจำแนกออกเป็น 4 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 การเดินเท้าสำรวจทั่วทั้งชุมชน โดยใช้แบบสำรวจนิเวศและภูมิทัศน์ชุมชนเป็นเครื่องมือพื้นฐาน เพื่อสร้างแผนผังชุมชน รวมทั้งการสำรวจโดยโดรนเพื่อถ่ายภาพทางอากาศและการบันทึกสภาพทั่วไปเป็นภาพถ่ายด้วยกล้องถ่ายรูป ขั้นตอนที่ 2 การสังเกตการณ์ เพื่อศึกษารูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกษตรกรรมคัดสรรและระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนกรณีศึกษา ขั้นตอนที่ 3 การสำรวจรังวัดผังการใช้ที่ดินของเรือนกรณีศึกษาแต่ละหลังโดยละเอียด โดยบันทึกข้อมูลลงเป็นแบบภูมิสถาปัตยกรรม พร้อมทั้งบันทึกสภาพที่ปรากฏเป็นภาพถ่ายประกอบ และขั้นตอนที่ 4 การสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยด้วยการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เพื่อรวบรวมข้อมูลทางกายภาพและวัฒนธรรมของชุมชน

4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

สามารถจำแนกออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

4.2.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงกายภาพ ซึ่งเป็นข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม สามารถจำแนกออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์แผนผัง (Planning Analysis) เพื่อพิจารณารูปแบบการใช้พื้นที่เชิงกายภาพระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ได้แก่ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน การเลือกที่ตั้งของชุมชน ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และการวางผังบริเวณของชุมชน ขั้นตอนที่ 2 การวิเคราะห์สัณฐาน (Morphological Analysis) เพื่อรูปแบบการใช้พื้นที่เชิงกายภาพระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนกรณีศึกษา ได้แก่ รูปแบบการจัดวางตัวเรือน ลักษณะพื้นที่โดยรอบตัวเรือนและองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ และขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Comparative Analysis) เพื่อพิจารณาลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนกรณีศึกษา นำไปสู่การสรุปลักษณะภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในแอ่งที่ราบเมืองคอง

4.2.2 การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยนำข้อมูลมาถอดบทสัมภาษณ์แบบคำต่อคำ (Word by Word) จากนั้นนำข้อมูลมาจำแนกเป็นหมวดหมู่เพื่อวิเคราะห์โดยการจำแนกประเภทข้อมูล (Typological Analysis) และใช้การวิเคราะห์คำหลัก (Domain Analysis) โดยจำแนกข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กันมาไว้ในชุดข้อมูลเดียวกัน เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นหลักและประเด็นย่อยตามวัตถุประสงค์การวิจัย และวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ในเชิงเหตุผลเพื่อเชื่อมโยงไปสู่แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง นำไปสู่การสรุปผลข้อมูลแบบการบรรยายเชิงพรรณนา

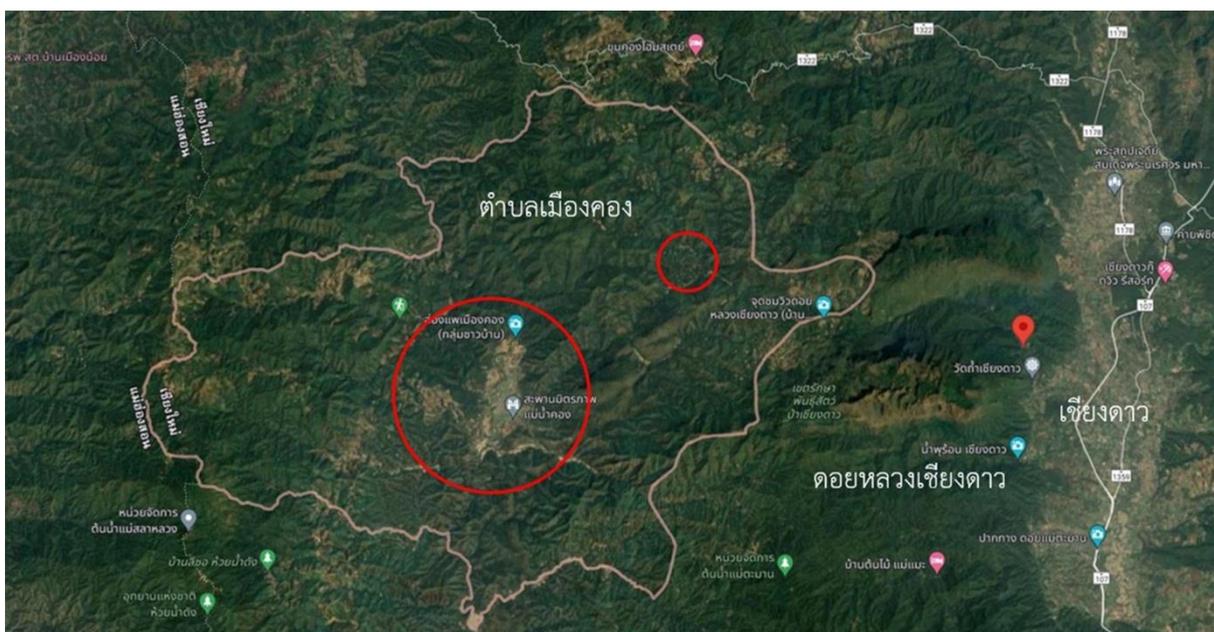
4.3 การตรวจสอบข้อมูลและการแปลผล

ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลโดยใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) ในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ด้านข้อมูล ด้านผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูล ด้านผู้วิเคราะห์ข้อมูล ด้านการทบทวนข้อมูล ด้านวิธีการเก็บข้อมูล และด้านแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ส่วนการแปลผล ผู้วิจัยใช้การบรรยายและการนำเสนอข้อมูลด้วยแผนผัง สามารถจำแนกออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การบรรยายด้วยภาษา และการถ่ายทอดของผู้วิจัย (General Description) และการแสดงหลักฐานสนับสนุนจากข้อมูล (Specific Description)

5. ผลการวิจัย

แอ่งที่ราบเมืองคอง มีลักษณะเป็นที่ราบระหว่างเทือกเขาถนนธงชัย โดยมีแม่น้ำสำคัญ คือ แม่น้ำแม่แตงและแม่น้ำคอง ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาที่ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำปิงในพื้นที่ตำบลเชียงดาว ตั้งอยู่ในเขตตำบลเมืองคอง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอเชียงดาว ห่างจากที่ว่าการอำเภอเชียงดาว ประมาณ 43 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 269.40 ตารางเมตร หรือ 168,375 ไร่ มีอาณาเขต คือ ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ทิศตะวันออกติดต่อกับตำบลเมืองงาย อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ และทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน (ดังแสดงในรูปที่ 1) มีประชากรประมาณ 4,000 คน จำนวน 1,540 ครัวเรือน (ธัญญา พรหมบุรณย์, 2564)

ความสำคัญด้านภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมล้านนา แอ่งที่ราบแห่งนี้ มีดอยเชียงดาวเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญที่สุดในฐานะเป็นที่สถิตของอารักษ์เจ้าหลวงคำแดงและเป็นแหล่งรวมพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์เฉพาะถิ่นที่สำคัญ ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ของวิถีความเชื่อล้านนากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติผ่านการประกอบพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย จากการประเมินศักยภาพด้านต่าง ๆ ของนักวิชาการ พบว่า มีคุณค่าทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Value) ในระดับดีมาก ด้านคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล (Outstanding Universal Value) ในระดับดีมาก และด้านความสมบูรณ์แบบ (Integrity) ในระดับปานกลาง (เกรียงไกร เกิดศิริ, นันทวรรณ ม่วงใหญ่ และสุพจน์ จิตสุทธิญาณ, 2555)

สัญลักษณ์ — ขอบเขตของแอ่งที่ราบเมืองคอง — ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา

รูปที่ 2 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

ที่มา: ดัดแปลงจากแผนที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเชียงดาวและภาพถ่ายดาวเทียมจาก Google Maps (2565)

ผู้วิจัยจำแนกการสรุปลักษณะภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมคัดสรรในแอ่งที่ราบเมืองคองออกเป็น 2 ประเด็นตามลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ดังนี้

5.1 ชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ

ผู้วิจัยจำแนกรูปแบบการใช้พื้นที่ออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ ดังนี้

5.1.1 รูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ผลการวิจัยพบว่า พื้นที่ในบริเวณนี้มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบติดต่อกันเป็นผืนใหญ่และมีลำน้ำหลายสายไหลผ่าน ลักษณะดินในพื้นที่แห่งนี้เกิดจากทับถมของตะกอนแม่น้ำ ซึ่งพัดพามาจากพื้นที่สูง ทำให้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานและการทำเกษตรกรรม นำไปสู่การก่อตัวเป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน ระยะแรกเริ่มจากการก่อตัวเป็นชุมชนขนาดเล็กกระจายตัวตามพื้นที่ต่าง ๆ ในเวลาต่อมา เมื่อชุมชนมีการขยายตัว จึงมีการจับจองที่ดินเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนและทำเกษตรกรรมอย่างเป็นกิจจะลักษณะมากขึ้น สำหรับการเลือกทำเลในการตั้งถิ่นฐาน เริ่มจากการพิจารณาจากความเหมาะสมและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ จากนั้นเลือกพื้นที่ราบลุ่มบางส่วนสำหรับปลูกสร้างบ้านเรือน และรักษาพื้นที่ราบลุ่มที่เหลือเป็นพื้นที่นา ดังนั้นองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของการตั้งถิ่นฐาน สามารถจำแนกพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 พื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งเป็นการทำนาในพื้นที่ราบลุ่มที่เกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ มีการใช้แบ่งพื้นที่นาออกเป็นแปลงโดยใช้คันดินเป็นตัวกั้น รวมทั้งเพื่อสะดวกในการรดน้ำหรือระบายน้ำออกจากแปลงให้ไหลไปสู่แปลงที่ยังขาดน้ำ โดยเฉพาะบริเวณที่มีความลาดเอียงไม่เท่ากัน โดยขนาดของแปลงขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ ส่วนที่ 2 พื้นที่อยู่อาศัย ซึ่งองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชน ได้แก่ ศาสนสถาน (วัดศรีกลางเมือง) เสื้อบ้าน หัวบ้าน หางบ้าน ป่าช้า สถานศึกษา (โรงเรียนบ้านเมืองคอง) สถานที่ราชการ (องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองคอง) และกลุ่มบ้านเรือน และส่วนที่ 3 สภาพแวดล้อมโดยรอบ ได้แก่ พื้นที่ป่าของชุมชน และพื้นที่ป่า (ดังแสดงในรูปที่ 3)

รูปที่ 3 ตัวอย่างรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านหลวง (หมู่ที่ 4)

ที่มา: จากการสำรวจโดยโดรน เมื่อวันที่ 13-14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565

5.1.2 รูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบของผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนกรณีศึกษา (ดังแสดงในรูปที่ 4) สามารถจำแนกออกเป็น 10 หัวข้อ ดังนี้

1) ช่วงบ้าน มีลักษณะเป็นลานดิน ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของเรือนและต่อเนื่องไปจนถึงพื้นที่นาที่ตั้งอยู่ด้านหลังเรือน พื้นที่บริเวณนี้มีขนาดใหญ่ เนื่องจากใช้รองรับการใช้งานที่หลากหลาย เช่น พื้นที่ตากพืชผลทางการเกษตร พื้นที่นันทนาการของเด็ก พื้นที่จัดกิจกรรมรวมญาติ พื้นที่เชื่อมต่อเส้นทางสัญจร เป็นต้น

2) กลุ่มเรือนที่อยู่อาศัย เรือนหลักเป็นเรือนไม้ใช้หลังคาจั่วเดี่ยว มีลักษณะเป็นเรือนชั้นเดียว ยกพื้นสูงจากระดับพื้นดินประมาณ 1.50-1.80 เมตร โดยด้านสกัด มีจำนวน 2 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 1.80-2.00 เมตร และด้านยาว มีจำนวน 3 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00-2.40 เมตร เรือนหลังนี้อายุประมาณ 40-50 ปี เกิดจากการรื้อไม้เรือนหลังเก่ามาปลูกสร้างเป็นเรือนหลังใหม่ที่มีขนาดใกล้เคียงกับเรือนหลังเดิม ระยะเวลาใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพ่อแม่และลูกสาว พื้นที่ภายในประกอบด้วย โถง ห้องนอนพ่อแม่ และห้องนอนลูกสาว เมื่อเรือนสืบทอดมาสู่เจ้าของเรือนในปัจจุบัน จึงมีการต่อเติมพื้นที่ใช้สอยด้วยโครงสร้างคอนกรีตเพื่อรองรับจำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ ห้องนอน ห้องรับแขก ห้องครัว และห้องน้ำ รวมทั้งมีการเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาของเรือนหลักจากกระเบื้องดินขอเป็นกระเบื้องลอนและต่อเติมหลังคาจั่วเดี่ยวคลุมพื้นที่ต่อเติมทั้งหมดเพื่อกันแดดและกันฝน

3) เรือนครัว (ครัวไฟ) มีลักษณะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาทรงจั่ว ยกพื้นสูงจากระดับพื้นดินประมาณ 0.10 เมตร และมีการกันผนังปิดล้อมจำนวน 3 ด้าน โดยด้านสกัด มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00 เมตร และด้านยาว มีจำนวน 4 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00-2.50 เมตร ตั้งอยู่แยกจากตัวเรือนอยู่อาศัยในตำแหน่งทิศตะวันตกของพื้นที่นอน

4) ยุ้งข้าว (หลอมข้าว) มีลักษณะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาทรงจั่ว ยกพื้นสูงจากระดับพื้นดินประมาณ 1.50-1.70 เมตร และมีการกันผนังปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน โดยด้านสกัด มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00 เมตร และด้านยาว มีจำนวน 4 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 1.50-2.00 เมตร ตั้งอยู่แยกจากตัวเรือนอยู่อาศัยในตำแหน่งที่สัมพันธ์กับทางเกวียน ใช้เป็นพื้นที่เก็บข้าวเปลือก เพื่อป้องกันความชื้น แสงแดด สัตว์ และแมลง ซึ่งทำลายคุณภาพของข้าวเปลือก

5) พื้นที่เลี้ยงสัตว์ (ฟาร์มเลี้ยงสัตว์) เช่น เป็ด ไก่ เป็นต้น มีลักษณะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาทรงจั่ว ไม่ยกพื้นสูงและไม่มีการกันผนังปิดล้อม โดยด้านสกัด มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 1.80-2.00 เมตร และด้านยาว มีจำนวน 3 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 1.80-2.00 เมตร ตั้งอยู่ในตำแหน่งต่อเนื่องกับยุ้งข้าว

6) พื้นที่เก็บฝืน (ฟามฝืน) มีลักษณะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาทรงเพิงหมาแหงน ไม่ยกพื้นสูง และมีการกันผนังปิดล้อมจำนวน 3 ด้าน โดยด้านสกัดและด้านยาว มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 1.80-2.00 เมตร ตั้งอยู่ในตำแหน่งต่อเนื่องกับครัว

7) ห้องส้วมและห้องน้ำ มีลักษณะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาทรงเพิงหมาแหงน ยกพื้นสูงจากระดับพื้นดินประมาณ 0.10 เมตร และมีการกันผนังปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน โดยด้านสกัดและด้านยาว มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00-2.50 เมตร ซึ่งถูกสร้างขึ้นใหม่ด้วยลักษณะของรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสมัยนิยม

8) บ่อน้ำ ตั้งอยู่ในตำแหน่งเดิมตั้งแต่มีการปลูกเรือน ตามความเชื่อที่ว่า ผู้ใดถมหรือย้ายตำแหน่งบ่อน้ำถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ (ชืด) และจะได้รับผลร้ายตามมา โดยใช้ในการอุปโภคเป็นหลักและมีการทำหลังคาคลุมเพื่อป้องกันสิ่งไม่พึงประสงค์ตกลงไปในบ่อน้ำ

9) ศาลพระภูมิ มีลักษณะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ มีลักษณะเป็นเรือนชั้นเดียว ยกพื้นสูงจากระดับพื้นดิน ประมาณ 1.00-1.20 เมตร โดยด้านสกัด มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 0.40-0.60 เมตร และด้านยาว มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 0.60-0.80 เมตร

10) การใช้พืชพรรณโดยรอบเรือน ส่วนใหญ่ปลูกไม้ยืนต้นขนาดใหญ่เพื่อให้ร่มเงาและไม้ยืนต้นที่ให้ผล เพื่อเป็นแหล่งอาหาร เช่น มะม่วง มะปราง แคน ละครูด ส้มโอ มะพร้าว หนาก เป็นต้น และมีการทำสวนครัว (สวนอ้อย) โดยปลูก ผักชนิดต่าง ๆ ตามฤดูกาล เช่น ผักกาด ถั่วฝักยาว พริก เป็นต้น และมีการล้อมรั้วไม้ไผ่สาน เพื่อป้องกันความเสียหายจากสัตว์ เลี้ยง

รูปที่ 4 รูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนกรณีศึกษาในชุมชนบ้านหลวง (หมู่ที่ 4) ที่มา: จากการสำรวจโดยโดรน เมื่อวันที่ 13-14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนหันมาทำอาชีพเสริมร่วมกับการทำนา ได้แก่ การเลี้ยงโคกระบือเพื่อเป็นอาหารและจำหน่ายแก่คนนอกชุมชน การรับจ้างสานตะกร้าไม้ไผ่ การกลั่นสุราจากข้าวเหนียว การทำที่พักเพื่อบริการแก่นักท่องเที่ยว โดยตั้งอยู่ในพื้นที่โดยรอบบริเวณบ้านเรือน ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สามารถมองเห็นทัศนทัศน์ของธรรมชาติ เช่น ทุ่งนา ดอยหลวงเชียงดาว แม่น้ำ เป็นต้น นำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้พื้นที่ ได้แก่ การใช้รั้วที่สร้างด้วยวัสดุสมัยใหม่เพื่อปิดล้อมพื้นที่ภายนอก การปลูกสร้างอาคารใหม่เพื่อเป็นที่พักนักท่องเที่ยว การลดขนาดลานดิน (ช่วงบ้าน) เพื่อปรับปรุงเป็นพื้นที่จอดรถ และการเปลี่ยนแปลงวัสดุและรูปแบบของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ได้แก่ ยุงข้าว พื้นที่เลี้ยงสัตว์ และเรือนครัว เพื่อรองรับการใช้งานสมัยใหม่ รวมทั้งชุมชนแห่งนี้ได้รับการพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การปลูกสร้างอาคารราชการและสถานศึกษา การสร้างถนน และการดาดคอนกรีตลำเหมืองสาธารณะภายในหมู่บ้าน ซึ่งการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้พื้นที่เหล่านี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชน

5.2 ชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ลาดเชิงเขา

ผู้วิจัยจำแนกรูปแบบการใช้พื้นที่ออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ ดังนี้

5.2.1 รูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ผลการวิจัยพบว่า พื้นที่ในบริเวณนี้มีลักษณะเป็นพื้นที่สูงที่มีพื้นที่ราบขนาดเล็กกระจุกกระจายตามหุบเขาต่าง ๆ ลักษณะดินในพื้นที่แห่งนี้มีอุดมสมบูรณ์ แต่มีข้อจำกัดเรื่องความลาดชันที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานและการทำเกษตรกรรม ระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แห่งนี้ เริ่มจากการก่อตัวเป็นชุมชนขนาดเล็กกระจายตัวตามพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาและบางส่วนของพื้นที่สูง เนื่องจากผู้คนส่วนใหญ่เป็น กลุ่มชาติพันธุ์ ปกาเกอญอดำรงชีพด้วยการเก็บของป่า-ล่าสัตว์ และการปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย (ข้าวไร่) ที่อาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ จึงมี

การอพยพโยกย้ายไปตามพื้นที่อุดมสมบูรณ์ กล่าวได้ว่าการตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลานี้มีลักษณะเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบกิ่งถาวร ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ในเวลาต่อมา ปัจจัยต่าง ๆ ได้ส่งผลให้ชุมชนมีการขยายตัวและจึงเกิดการตั้งถิ่นฐานแบบถาวรและปลูกข้าวเป็นหลักแหล่งมากขึ้น สำหรับการเลือกทำเลในการตั้งถิ่นฐาน เริ่มจากการพิจารณาจากความเหมาะสมและความอุดมสมบูรณ์และความลาดชันของพื้นที่ จากนั้นเลือกพื้นที่ราบสำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนและปรับพื้นที่ที่เคยใช้ปลูกข้าวไว้หรือพืชไร่อื่น ๆ เป็นพื้นที่นา โดยพื้นที่ดังกล่าวต้องตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เพื่อความสะดวกในการทำระบบส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่นา ดังนั้นองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของการตั้งถิ่นฐาน สามารถจำแนกพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 พื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งเป็นการทำนาในพื้นที่ราบลุ่มที่เกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่ลาดเชิงเขาและการทำงานในพื้นที่สูงที่มีลักษณะเป็นนาขั้นบันได ส่วนที่ 2 พื้นที่อยู่อาศัย ซึ่งองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชน ได้แก่ ศาสนสถาน (คริสตจักรเมืองคอง) สุสานคริสต์ เลื้อบ้าน สถานศึกษา (โรงเรียนบ้านหนองบัว) และกลุ่มบ้านเรือน และส่วนที่ 3 สภาพแวดล้อมโดยรอบ ได้แก่ พื้นที่ป่าของชุมชน และพื้นที่ป่า (ดังแสดงในรูปที่ 5)

รูปที่ 5 ตัวอย่างรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ลาดเชิงเขาของชุมชนบ้านหนองบัว (หมู่ที่ 3) ที่มา: จากการสำรวจโดยโดรน เมื่อวันที่ 13-14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565

5.2.2 รูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบของผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน (ดังแสดงในรูปที่ 6) สามารถจำแนกออกเป็น 7 หัวข้อ ดังนี้

1) ช่วงบ้าน มีลักษณะเป็นลานดินโล่ง ไม่มีสิ่งปลูกสร้าง ตั้งอยู่ด้านหน้าของเรือนและติดกับถนน เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่สูง ซึ่งมีข้อจำกัดของพื้นที่ราบ ทำให้ช่วงมีขนาดเล็กกว่าช่วงที่ปรากฏในเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ โดยใช้เป็นพื้นที่เชื่อมต่อเส้นทางสัญจรระหว่างกลุ่มเรือนของเครือญาติ

2) กลุ่มเรือนที่อยู่อาศัย เรือนหลักเป็นเรือนไม้ใช้หลังคาจั่วเดี่ยว 2 หลังวางเรียงติดกัน มุงด้วยกระเบื้องลอน มีลักษณะเป็นเรือนชั้นเดียว เนื่องจากตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ไม่มีน้ำท่วมถึง แต่ต้องการการระบายอากาศและป้องกันอันตรายจากสัตว์มีพิษ จึงยกพื้นสูงจากระดับพื้นดินประมาณ 0.80-1.00 เมตร โดยด้านสกัด มีจำนวน 2 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสา

ประมาณ 1.80-2.00 เมตร และด้านยาว มีจำนวน 5 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 1.80-2.00 เมตร เรือนหลังนี้เป็นเรือนร่นหลัง อายุประมาณ 20-30 ปี เกิดจากการร้อยไม้เรือนหลังเก่าและซื้อไม้เนื้อแข็งที่มีจำหน่ายในอำเภอเชียงดาวมาปลูกสร้างเป็นเรือนสำหรับอยู่อาศัยของสมาชิกในครอบครัว จำนวน 4 คน พื้นที่ภายในประกอบด้วย โถง ห้องนอนพ่อแม่ และห้องนอนลูก

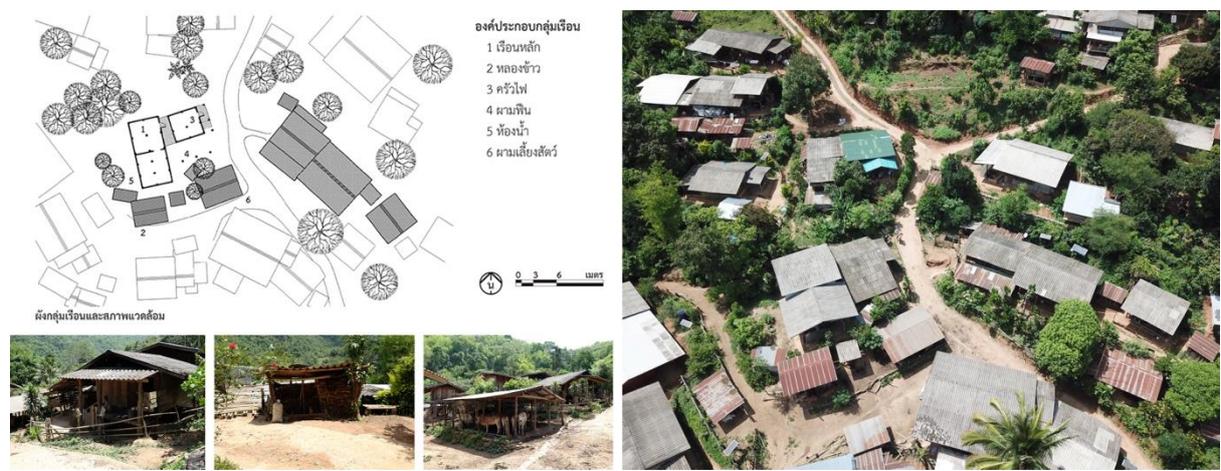
3) เรือนครัว (ครัวไฟ) มีลักษณะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาทรงจั่ว ยกพื้นสูงจากระดับพื้นดินประมาณ 1.50-1.80 เมตร และมีการกั้นผนังปิดล้อมจำนวน 4 ด้าน โดยด้านสกัด มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00 เมตร และด้านยาว มีจำนวน 2 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00-2.50 เมตร ตั้งอยู่แยกจากตัวเรือนอยู่อาศัยในตำแหน่งทิศตะวันตกของพื้นที่นอน โดยมีทางเดินเชื่อมระหว่างเรือนนอนกับเรือนครัว รวมทั้งบริเวณด้านข้างมีการต่อเติมพื้นที่เก็บฝืน (ผามฝืน) ตั้งอยู่ในระดับพื้นดิน

4) ยุ้งข้าว (หลองข้าว) มีลักษณะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาทรงจั่ว ยกพื้นสูงจากระดับพื้นดินประมาณ 1.50-1.70 เมตร และมีการกั้นผนังปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน โดยด้านสกัด มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00 เมตร และด้านยาว มีจำนวน 2 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 1.50-2.00 เมตร ตั้งอยู่แยกจากตัวเรือนอยู่อาศัยในตำแหน่งที่สัมพันธ์กับทางเกวียน ใช้เป็นพื้นที่เก็บข้าวเปลือก เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่สูง ซึ่งมีข้อจำกัดของพื้นที่ทำนา ทำให้ยุ้งข้าวมีขนาดเล็กกว่ายุ้งข้าวที่ปรากฏในเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน (คนเมือง) ซึ่งตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ

5) พื้นที่เลี้ยงสัตว์ (ผามเลี้ยงสัตว์) ใช้เลี้ยงวัวเป็นหลัก มีลักษณะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาทรงจั่ว ไม่ยกพื้นสูงและไม่มีการกั้นผนังปิดล้อม โดยด้านสกัด มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00-2.50 เมตร และด้านยาว มีจำนวน 2 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00-2.50 เมตร ตั้งอยู่ในตำแหน่งต่อเนื่องกับยุ้งข้าว

6) ห้องส้วมและห้องน้ำ มีลักษณะเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาทรงเพิงหมาแหงน ยกพื้นสูงจากระดับพื้นดินประมาณ 0.10 เมตร และมีการกั้นผนังปิดล้อมทั้ง 4 ด้าน โดยด้านสกัดและด้านยาว มีจำนวน 1 ช่วงเสา ความยาวช่วงเสาประมาณ 2.00-2.50 เมตร ซึ่งถูกสร้างขึ้นใหม่ด้วยลักษณะของรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสมัยนิยม

7) การใช้พืชพรรณโดยรอบเรือน ส่วนใหญ่ปลูกไม้ยืนต้นขนาดใหญ่เพื่อให้ร่มเงาและไม่ยึดดินที่ให้ผลเพื่อเป็นแหล่งอาหารเป็นหลัก เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่สูง ซึ่งมีข้อจำกัดของพื้นที่ราบ ทำให้สวนครัวมีขนาดเล็กกว่าสวนครัวที่ปรากฏในเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน ซึ่งตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ

รูปที่ 6 รูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผิงบริเวณโดยรอบตัวเรือนกรณีศึกษาในชุมชนบ้านหนองบัว (หมู่ที่ 3) ที่มา: จากการสำรวจโดยโดรน เมื่อวันที่ 13-14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนหันมาทำอาชีพเสริมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวร่วมกับการทำนา ได้แก่ การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชนแก่นักท่องเที่ยว เช่น เสื้อ กระเป๋า เครื่องประดับ ไม้กวาด ตะกร้าสาน เป็นต้น การทำที่พักเพื่อบริการแก่นักท่องเที่ยว โดยมีจำนวนน้อยกว่ากลุ่มที่พักที่ปรากฏขึ้นในชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ ผลกระทบดังกล่าวนำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้พื้นที่ ได้แก่ การใช้แนวต้นไม้เพื่อแสดงอาณาเขต การปลูกสร้างและต่อเติมเรือนสำหรับอยู่อาศัยด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสมัยนิยม และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้สอยของสถาปัตยกรรมพื้นที่ดินที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตเพื่อรองรับการท่องเที่ยว ทั้งนี้ชุมชนแห่งนี้ได้รับการพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์พื้นที่ดินของชุมชนในลักษณะเดียวกับชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ

6. การอภิปรายผล สรุป และข้อเสนอแนะ

6.1 อภิปรายผล

ภูมิทัศน์พื้นที่ดินของชุมชนเกษตรกรรมในแอ่งที่ราบเมืองคอง ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างแอ่งที่ราบเวียงแหง ปาย และเชียงดาว จึงเป็นจุดพักสำคัญตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนที่มีหลากหลายทางชาติพันธุ์ สามารถจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มตามลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ จำนวน 4 ชุมชน ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนและบางส่วนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ กลุ่มที่ 2 ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลาดเชิงเขา จำนวน 2 ชุมชน ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ บางส่วนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลีซูและกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง รวมชุมชนทั้งหมด 6 ชุมชน สามารถจำแนกออกเป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบที่ 1 ภูมิทัศน์พื้นที่ดินของชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ และรูปแบบที่ 2 ภูมิทัศน์พื้นที่ดินของชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ลาดเชิงเขา ตามขอบแอ่งที่ราบเมืองคอง สอดคล้องกับ อรศิริ ปาณินท์ และคณะ (2551) ได้เสนอว่ารูปแบบการจัดการสภาพแวดล้อมของชุมชนเกษตรกรรมเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในบริเวณพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิต แสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ปัญหาจากเงื่อนไขทางสภาพแวดล้อม ผลลัพธ์ดังกล่าวสามารถเป็นตัวแทนของภูมิทัศน์พื้นที่ดินล้านนาและแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมแห่งสังคมล้านนาที่สัมพันธ์กับการทำเกษตรกรรม ในสถานการณ์ปัจจุบัน ภูมิทัศน์พื้นที่ดินของชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ศึกษา มีลักษณะของการดำรงรูปแบบการจัดการสภาพแวดล้อมที่สืบทอดมาจากอดีตและเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น และมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่ได้รับอิทธิพลมาจากปัจจัยภายนอกหรือเป็นผลกระทบจากการกลายเป็นเมือง เนื่องจากชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้ได้รับผลกระทบจากปัจจัยต่าง ๆ นำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้พื้นที่ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์พื้นที่ดินของชุมชน

ผลจากการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ดินของชุมชนเกษตรกรรมในแอ่งที่ราบเมืองคองเป็นการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการใช้พื้นที่ นำไปสู่การค้นหาคำความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ องค์ประกอบภูมิทัศน์ที่ตอบสนองต่อวิถีการดำรงชีวิต และลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนผ่านการใช้พื้นที่แล้ว ยังช่วยสร้างความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้าง พลวัต บทบาทหน้าที่ และการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่กับรูปแบบการดำรงชีวิตของมนุษย์ มุ่งเน้นการให้ความสำคัญกับประเด็นพลวัต สอดคล้องกับ อำภา บัวระภา (2562) ได้เสนอว่าการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงพลวัตของภูมิทัศน์พื้นที่ดิน ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวเข้ากับปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง นำไปสู่การดำรงวิถีชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการศึกษาด้านการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์พื้นที่ดินและนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อนิเวศบริการ ซึ่งประเด็นเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการพัฒนาที่ควรสอดคล้องกับนิเวศบริการทั้ง 4 ด้าน ซึ่งการพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพของชุมชน ได้แก่ ระบบคมนาคม ระบบชลประทาน และ

สิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ ในชุมชน ต้องไม่ขัดขวางและตัดขาดความเชื่อมต่อของระบบนิเวศ ดังเช่น รั้วกั้น รั้วเหล็ก รั้วปูน และคาน้ำ ทายตะค (2564) ได้เสนอว่าในปัจจุบันมีการพัฒนาหลายรูปแบบที่ส่งผลให้เกิดการขัดขวางและตัดขาดความเชื่อมโยงของระบบนิเวศของแม่น้ำและที่ราบน้ำท่วมถึง ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรลดลงจากเดิมในอดีตและส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีวิตของมนุษย์

6.2 สรุปผล

การอธิบายลักษณะภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ศึกษา สามารถจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำ ซึ่งพบเป็นส่วนใหญ่ และกลุ่มที่ 2 ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ลาดเชิงเขา ความลาดชันถือเป็นข้อจำกัดสำคัญของการตั้งถิ่นฐานในแอ่งที่ราบเมืองคง จึงส่งผลต่อลักษณะร่วมของรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน สามารถจำแนกออกเป็น 3 ส่วนสำคัญ ได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อมโดยรอบ เนื่องจากพื้นที่ราบของชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำมีขนาดใหญ่และมีความต่อเนื่องมากกว่าพื้นที่ราบของชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ลาดเชิงเขา ส่งผลให้พื้นที่ทางกายภาพของชุมชนทั้งสองกลุ่มมีขนาดและรูปแบบที่แตกต่างกัน ถือเป็นลักษณะเฉพาะของรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ศึกษา ส่วนรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน เนื่องจากชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาดำรงชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม จึงพบลักษณะร่วมขององค์ประกอบที่ปรากฏในผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน สามารถจำแนกออกเป็น 7 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ลานดิน กลุ่มเรือนที่อยู่อาศัย เรือนครัว ยุ้งข้าว พื้นที่เลี้ยงสัตว์ ห้องส้วมและห้องน้ำ และการใช้พืชพรรณโดยรอบเรือน ส่วนพื้นที่เก็บฝืน บ่อน้ำ และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นลักษณะเฉพาะขององค์ประกอบที่ปรากฏในผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน ซึ่งพบในชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สันดอนระหว่างแม่น้ำเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ศึกษาส่งผลต่อรูปแบบการใช้พื้นที่ที่สัมพันธ์กับภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยมีข้อสังเกตว่าผลลัพธ์ทางกายภาพที่เกิดขึ้นจากการเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนมีผลต่อรูปแบบการใช้พื้นที่ที่สัมพันธ์กับภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่น ก่อเกิดเป็นรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน สามารถจำแนกพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 พื้นที่เกษตรกรรมตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่ม ซึ่งชาวบ้านไม่ปลูกสร้างอาคารที่มีรูปแบบถาวรหรือขัดขวางแบบแผนการระบายน้ำตามธรรมชาติในบริเวณนี้ ส่วนที่ 2 พื้นที่อยู่อาศัย มีลักษณะกระจุกตัว (Cluster Settlement) ตั้งอยู่ในพื้นที่ไม่มีน้ำท่วมถึงเป็นประจำและเป็นจุดตัดสำคัญของเส้นทางคมนาคม โดยพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ตั้งของสิ่งปลูกสร้างในชุมชน และส่วนที่ 3 สภาพแวดล้อมโดยรอบ เนื่องจากชาวบ้านสืบทอดการทำระบบเหมืองฝายเพื่อผันน้ำจากพื้นที่สูงเข้ามายังพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรและการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูเครือข่ายแหล่งน้ำของชุมชน ส่วนรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนชาวบ้านเว้นพื้นที่ว่างมีลักษณะเป็นลานดิน ใช้รองรับการใช้งานที่หลากหลายและเป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยกับพื้นที่เกษตรกรรม และเลือกใช้พืชพรรณโดยรอบเรือนเพื่อให้ร่มเงาและเป็นแหล่งอาหาร ซึ่งเป็นองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่สามารถตอบสนองต่อวิถีการดำรงชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน

ส่วนผลลัพธ์ทางกายภาพที่เกิดขึ้นจากการเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ สามารถจำแนกรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 พื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งพบการทำนาแบบอาศัยน้ำท่วมในพื้นที่ราบลุ่มและการทำนาแบบขั้นบันไดในพื้นที่สูง พื้นที่บริเวณนี้ไม่มีการปลูกสร้างอาคารเพื่อรักษาพื้นที่เกษตรกรรมให้ได้มากที่สุด ส่วนที่ 2 พื้นที่อยู่อาศัย ซึ่งมีทั้งลักษณะกระจุกตัว (Cluster Settlement) ตั้งอยู่ในพื้นที่ไม่มีน้ำท่วมถึงเป็นประจำ และมีลักษณะเรียงตัวเป็นแนวยาว (Linear Settlement) ตั้งอยู่ตามเส้นทางคมนาคม พื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ในชุมชน และส่วนที่ 3

สภาพแวดล้อมโดยรอบ เนื่องจากชาวบ้านสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นกลไกทางสังคมในการควบคุมพฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชนที่สามารถเข้าไปใช้สอยเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิต โดยได้รับการบริหารจัดการจากกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน นอกจากนั้นชาวบ้านยังให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงเพื่อทำหน้าที่รักษาสมดุลของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ กล่าวได้ว่าพื้นที่ป่าของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอมีขนาดมากกว่าพื้นที่ป่าของชุมชนอื่นในแอ่งที่ราบเมืองคอง ส่วนรูปแบบการใช้พื้นที่ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้มีข้อจำกัดเรื่องความลาดชันและขนาดของพื้นที่ราบที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐาน ชาวบ้านจัดวางตัวเรือนเพื่อเกิดพื้นที่โดยรอบเรือนที่มีลักษณะเป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างกลุ่มเรือนของเครือญาติ เป็นการใช้พื้นที่แบบกระชับแต่ไม่แออัดจนเกินไป โดยเน้นการปรับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติให้เกิดขึ้นน้อยที่สุด เพื่อมีส่วนช่วยในการรักษาพื้นที่ป่าโดยรอบ ซึ่งเป็นองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่สามารถตอบสนองต่อวิถีการดำรงชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ

6.3 ข้อเสนอแนะ

6.3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ บทความวิจัยนี้เป็นการสร้างฐานความรู้เกี่ยวกับการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในแอ่งที่ราบเมืองคอง ซึ่งกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ นักวิชาการ หน่วยงานรัฐและเอกชน ประชาชนในพื้นที่ศึกษา และผู้สนใจ สามารถศึกษาองค์ความรู้เหล่านี้เพื่อสร้างความเข้าใจในคุณค่าของการจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในเขตพื้นที่รอบนอก (Transition Area) ของพื้นที่สงวนชีวมณฑลดอยหลวงเชียงดาวที่เหมาะสมกับบริบททางธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อเนื่องในการอนุรักษ์และพัฒนาต่อไป

6.3.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป จากผลการศึกษาในบทความวิจัยนี้ ซึ่งเป็นการศึกษาชุมชน จำนวน 4 ชุมชน และเรือนกรณีศึกษา จำนวน 8 หลังเท่านั้น อาจมีประเด็นอื่นนอกเหนือจากนี้ที่ยังไม่ถูกกล่าวถึง ทั้งนี้หากมีการศึกษาในอนาคต ควรมีการขยายขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษาและประเด็นของการศึกษา โดยเฉพาะด้านการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเรือน พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ชีวิต และปัจจัยอื่น ๆ ที่ส่งผลต่อภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในแอ่งที่ราบเมืองคอง นอกจากนี้ควรเชื่อมโยงประเด็นของการศึกษากับศาสตร์อื่น ๆ เช่น ผังเมือง มานุษยวิทยา สังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์ เป็นต้น เพื่อให้ได้มุมมองเชิงพื้นที่ที่หลากหลายและมีความรู้รอบด้าน นำไปสู่การสร้างสรรคกระบวนการวิจัยที่เหมาะสมกับบริบทของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของพื้นที่มากยิ่งขึ้น

7. กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการจากอินเดียอีสานสู่ล้านนา: ภูมิทัศน์วัฒนธรรมนิเวศเกษตรผสมผสานแบบ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” เพื่อการเพิ่มผลกระททางเศรษฐกิจและสังคมแก่ชุมชนต้นแบบนวัตวิถีเกษตรยั่งยืน ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนด้านวิจัยและนวัตกรรม ประเภท Fundamental Fund มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และได้รับการรับรองการพิจารณาจริยธรรมโครงการวิจัย ตามแนวทางหลักจริยธรรมการวิจัยในคนที่เป็นมาตรฐานสากลจากคณะกรรมการจริยธรรมในคน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รหัสโครงการวิจัย CMUREC 65/048 วันที่รับรองการพิจารณาจริยธรรม คือ วันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2565 วันหมดอายุ คือ วันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2566 โดยมีการต่ออายุหนังสือรับรอง COA เลขที่ 029/65 ตั้งแต่วันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2566 และจนถึงวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2567 การศึกษาของบทความวิจัยนี้ได้รับความร่วมมือและอนุเคราะห์ข้อมูลสำคัญจากชุมชนเกษตรกรรม

เอกสารอ้างอิง

เกรียงไกร เกิดศิริ .(2557). องค์รวมภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนและสถาปัตยกรรมพื้นที่ถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย, 11(2014), 177-213.

- เกรียงไกร เกิดศิริ, นันทวรรณ ม่วงใหญ่ และสุพจน์ จิตสุทธิญาณ. (2555). ศักยภาพและแนวทางการจัดการแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมในภาคเหนือ เพื่อเสนอขอรับการจารึกชื่อเป็นมรดกโลก. **วารสารหน้าจั่ว การบริหารจัดการ และการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม**, 27(2013), 169-202.
- ธัญญา พรหมบุรุษย์. (2564). รายงานฉบับสมบูรณ์การทดลองจัดโปรแกรมเส้นทางท่องเที่ยว ตำบลเมืองคอง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นวนัฐ โอศิริ. (2545). ภูมิทัศน์พื้นถิ่น ภูมิปัญญาเพื่อการประหยัคพลังงานและการพัฒนาอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา หมู่บ้านตาดเหนือ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่. **หนังสือประมวลผลการประชุมทางวิชาการสาขาสารศาสตร์**, 6(2545), 129-144.
- บงกชกร ขอบธรรม และชูศักดิ์ วิทยาภัก. (2563). “ชุมชนเมืองแกนพัฒนา” ภาพตัวแทนของการปะทะประสานระหว่างภูมิทัศน์การเกษตรและภูมิทัศน์การท่องเที่ยวในบริบทของสังคมชนบทสมัยใหม่. **วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)**, 12(24), 38-49.
- ภัคเกษม ธงชัย และดนัย ทายตะคุ. (2564). การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์พลวัตน้ำหลากในกลุ่มแม่น้ำยม กรณีศึกษา ชุมชนบ้านกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย. **วารสารวิชาการสาขาสารศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2(2021), 341-357.
- ยศ สันตสมบัติ และคณะ. (2547). **นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพ และสิทธิชุมชน**. เชียงใหม่: บริษัท วิทอินดีเซน จำกัด.
- วันดี พิณจิรวรรณ. (2559). การส่งเสริมคุณค่าท้องถิ่นและความเข้มแข็งของชุมชนผ่านการปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชน. **วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม**, 12(2), 64-81.
- วิวัฒน์ เตมียพันธ์. (2557). สภาพแวดล้อมทางกายภาพของแหล่งพำนักอาศัยและเรือนล้านนา สิ่งที่ยังชีพภูมิปัญญาในอดีตของไทย-ยวน. **รวบรวมบทความวิชาการเกี่ยวกับคตินิยมเชื่อบางประการในงานสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง
- ศนิ ลีทองสกุล. (2549). ภูมิทัศน์พื้นถิ่นของหมู่บ้านชนบทในชุมชนชาวมุสลิมในประเทศไทยและประเทศมาเลเซีย. **วารสารวิจัยและสาระสถาปัตยกรรม / การผังเมือง**, 4(2), 141-154.
- อรศิริ ปาณินท์, สมคิด จิระทัศนกุล, ดวงเงิน พูนผล, อวิรุทธิ์ เจริญทรัพย์, พินัย สิริเกียรติกุล, ชัยสิทธิ์ ตานกิตติกุล, ... วุฒิพงษ์ ทวีวงศ์. (2551). **เรือนพื้นถิ่นไทย-ไท**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อัมพิกา อ่าลอย, ศุภกุล เรืองวิทยานุสรณ์, วรงค์ วงศ์ลังกา, แผ่นดิน อุนจะนำ, อรัญญา ศิริผล และ ระวีวรรณ โอหารรัตน์มณี. (2565). การศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นล้านนาในบริบทชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย ช่วง พ.ศ. 2545 – 2564. **วารสารวิชาการภูมิสถาปัตยกรรม**. 4(1), 62-81.
- อำภา บัวระภา. (2562). รูปแบบและปัจจัยการคงอยู่ของภูมิทัศน์พื้นถิ่น “บ้านเรือนและที่อยู่อาศัย” แขวงคำม่วนสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. **วารสารสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**, 1(1), 10-22.
- Meinig, D.W. (1979). The Beholding Eye: Ten Versions of the Same Scene. **The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays**. (pp. 33-48). New York: Oxford.
- Meinig, D.W. and Jackson, J.B. (1979). Introduction. **The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays**. (pp. 1-7). New York: Oxford.
- Taylor, K. (2017). Cultural landscape meaning and values in Van Den Brink et.al. (eds) 2017. **Research in Landscape Architecture Methods and Methodology**. New York: Routledge.